

Komenda řádu německých rytířů v Praze

HELENA OLMEROVÁ

Před výstavbou obchodního domu Prior—Kotva na Starém Městě pražském se prováděl výzkum areálu staveniště, vymezeným ulicemi Rybnou, Malou Jakubskou, Královovorskou a náměstím Republiky. Zájem výzkumu se soustředil především na dvojí komplex objektů, které představovaly středověkou zástavbu místa: část raně středověkého opevnění Starého Města a komendu řádu německých rytířů s kostelem sv. Benedikta. První zpráva, vážící se k této lokalitě je z r. 1233, kdy smlouvy, uzavřené mezi řádem a Václavem I. a jeho matkou Konstancí, hovoří o tom, že řád opustí své sídlo u sv. Petra na Poříčí a přestěhuje se na nové místo uvnitř hradeb. Původně se předpokládalo, že kostel vybudovali křižáci, avšak výzkum ukázal, že tomu tak nebylo, naopak: kostelík ve své nejstarší podobě, což byla románská jednolodní stavba s panskou tribunou a půlkruhovou apsidou, zde stál již před příchodem německých rytířů, kteří ho převzali a rozšířili. Sami však postavili své sídlo — komendu, o níž referát — domnívám se — může spadat do tématického okruhu této konference z následujícího důvodu: němečtí rytíři patřili mezi vojenské řády, vzniklé za křižáckých tažení a jejich sídla měla proto ráz fortifikací — je známa řada křižáckých hradů z Evropy i z Palestiny. Tento ráz pak zachovávají do jisté míry i jejich městské komendy, jde vlastně o jakési kláštery-pevnosti uprostřed města.

Všeobecně platí o rytířských komendách, že neodpovídaly žádnému stavebnímu typu kláštera ostatních řádů, převzata byla snad toliko kapitulní síň. Jinak neexistovala pravidla pro vnitřní uspořádání budov, nicméně přísná kázeň řádu předpokládala zcela strohé vybavení. Zato však každá komenda byla samostatnou hospodářskou jednotkou, produkující potraviny i užitkové věci pro vlastní potřebu i pro obchod, takže k ní náležel dvůr i s obydlími služebného lidu.

O životě křižáckého řádu v Praze víme dosti málo: po svém příchodu v polovině 13. století si vybudoval sídlo a přestavěl kostel, největšího rozkvětu pak doznal ve 14. století a na počátku století 15. prožíval krizi, která vrcholila tím, že r. 1420 za husitských bojů o Prahu řádoví bratři město opustili navždy.

O vnitřní struktuře komendy ani o jejím umístění jsme nevěděli nic a bylo úkolem výzkumu přinést trochu světla do těchto otázek.

Soustředili jsme se na rozsáhlé obdélné městiště čp. 673/I podél Rybné ulice, východně od Malé Jakubské. Dlouhá sonda po celé délce prostoru ukázala základní stratigrafii místa, opakující se všude, kde nebyla porušena mladší zástavbou: pod souvrstvím novodobých navážek, případně dlažeb se prostírala na kótě 192 hnědočerná kulturní vrstva s inventářem středověké keramiky; pod ní byla 20—30 cm mocná vrstva hnědého náplavu, spočívajícího na podloží hrubých šterkopísků vltavské terasy. Raně středověký sídelní horizont,

reprezentovaný řadou zahluobených objektů, vypálených ohnišť apod., byl překryt rozsáhlou stavbou komendy, jejíž fragment se nám podařilo eliminovat ze změní základových zdí pozdější zástavby: byla provedena ze skaleckých křemenců na vápennou maltu. Její konstrukce odpovídala ještě románské technice zdiva, obě líce byly tvořeny většími lomovými křemencovými kameny se zřetelnou snahou po vrstvení do souvislých řad, jádro zdi bylo vyplněno z drobných křemenců, zalévaných maltou; zdivo o síle cca 1 m bylo založeno do podložního štěrkopísku, převážně bez základového rozšíření. Zdivo bylo možno sledovat ve středu parcely, dále však mizelo pod novostavbami při Rybné či Malé Jakubské ulici. K datování stavby nám přispěl objev zajímavého útvaru: v rohu, kde se východní konec křemencového zdiva lomil směrem k jihu, byla zapuštěna hluboko do štěrkopísku jakási šachta na všech čtyřech stranách vyzděná toliko 45 cm silným zdivem, lichoběžníkového půdorysu, rozměrů 250 až 315 cm × 235—285 cm; hloubka základové spáry 425 cm pod zachovanou korunou jižní stěny. Stavebním materiálem byly opět křemence, toliko severní stěna byla na vnitřní straně sesílena opukovou plentou po celé ploše. V hloubce asi 1 m pod zachovanou korunou jižní strany byly zjištěny ve stěně tři otvory a hlouběji trojice dalších: šlo o konstrukční otvory po trámech lešení, použitého při stavbě. V rohu, který svírala jižní a západní zeď byl svislý výstupek táhnoucí se dolů do ztracena, takže zbývající část jižní zdi byla poněkud sešikmena, tvořící jakýsi skluz. Dole v základu jsme zjistili v jižní a západní straně po jednom otvoru, který tvořila úzká klenba zhruba tvaru lomeného oblouku, zapuštěná do štěrkopísku; výška oblouku od základové spáry 75 cm. Funkce těchto otvorů není zcela jasná: nebyly to branky, poněvadž nevedly do žádného prostoru ani chodby, pouze do země a kromě toho byly příliš nízké; nebyly to ani vynášecí základové pasy, kterým neodpovídají tvarem a nad to by v této hloubce, v rostlém podloží a při tak slabých stěnách (nikoliv nosných, nýbrž toliko vyzdívajících šachtu do země) byly zbytečné. Šlo tedy snad o jakési trativody, jimiž odcházela vlhkost z horního prostoru. Keramika, vytěžená ze zásypu celého prostoru, byla různého stáří, nejstarší zlomky ze spodních vrstev však pocházely ze 13. století.

Poněvadž šachta byla nesporně součástí celé stavby, podařilo se nám tím časově zařadit celý objekt do pokročilého 13. století, čemuž odpovídá jak stavební technika, tak i použití křemenců jako stavebního materiálu.

Po odstranění navážky vně severní strany šachty jsme zjistili úzký příkop, táhnoucí se podél ní v šíři nejvýše 160 cm. Jeho tmavá výplň se zřetelně odlišovala od štěrkopísku, do něžž byl zahluoben a obsahovala střepy rovněž ze 13. století. Vše tedy spadá do doby příchodu německých rytířů na Staré Město a proto datování, mimořádná dispozice stavby i její rozsah nás přesvědčil o tom, že šlo o křižáckou komendu. Kromě toho jsme zachytili dlouhou zeď se stejným stavebním materiálem a podobnou technikou zdění jako komenda — nepochybně ohradní zeď kolem hospodářských zařízení.

O vnitřním členění komend je známo, že bývalo velice jednoduché, omezovalo se na společnou jídelnu, dormitář a nemnoho obytného prostoru, náš výzkum však nezjistil ani tuto základní tektoniku, natolik byla totiž celá situace porušena pozdější zástavbou. Podzemní prostory se vstupním sedlovým portálkem, objevené v západní části areálu, svědčily o gotické přestavbě budovy v průběhu 14. století. Nepřekročily však rozsah, daný původní obvodovou zdí z křemenců a patrně ani zmíněná hluboká šachtice spolu s příkopem neztratily svoji funkci. Jaká to však skutečně byla funkce, zůstává dosud na poli hypotéz. Můžeme arci uvažovat o zařízení hospodářském (prostor pro uskladnění zásob), odpadovém či o vězení, o němž existuje historická zmínka;

nicméně v souvislosti s existencí příkopu se spíše nabízí výklad směřující k funkci fortifikační: není vyloučeno, že šachta mohla sloužit jako manipulační prostor pro zařízení padacího mostu v místě vstupní brány, jaká známe např. na hradech Točniku, Tuchorazi, Zvíroticích apod. Ve všech známých případech jde ovšem o záležitosti pozdější, nikoliv ze 13. století, kdy u nás analogii nemáme, ovšem rytířské řády si z východu přinášely různé znalosti i z oboru opevňovací techniky, patrně již v raném středověku.

Pražská komenda řádu německých rytířů se tak ukazuje jako opevněný objekt — dokonce s příkopem a kamennou hradbou — začleněný do organismu historického města, které v té době zřejmě ještě nebylo ohrazené. Zdá se, že jde vlastně o určitý typ opevněného sídla, položeného do komplexu velkého sídliště, který se však svým systémem a stavebním uspořádáním musel výrazně odlišovat od nízké zástavby okolních chat.

Zdá se, že tyto typy nebyly vyjímečné, v Praze ukázal např. výzkum L. Hrdličky, že Ungelt byl rovněž stavebním útvarem obklopeným vlastním příkopem.

Literatura

- Joachimová J., Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů, *Umění* 16, 1968, str. 495n.
- Millauer M., *Der deutsche Ritterorden in Böhmen*, Praha 1832.
- Voigt J., *Geschichte der Ballei des deutschen Ordens in Böhmen*, *Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften*, Bd 12, 1862, str. 87—146.
- Tumler M., *Der deutschen Orden*, Vídeň 1955.
- Tomek W. W., *Základy starého místopisu pražského I*, 1866, Staré Město.
- Čarek J., *Praha románská*, Praha 1947.
- Choc P., *Boje o Prahu za feudalismu*, Praha 1957.
- Wirth Zd., *Opevnění Prahy*, Zmizelá Praha V, 1948.
- Merhautová A., *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971.
- Pavlů I., *Pražská keramika 12.—13. století*, Praha 1971.
- Hrdlička L., *Praha 1, Staré Město-Ungelt*, *Pražský sUborník historický — Kronika*, v tisku.
- Menclová D., *České hrady I, II*, Praha 1972.
- Hejna A., *Výzkum tvrze ve Zvíroticích, nálezová správa AÚ ČSAV, čj. 5287/54*.

